Vliv obchodu s cukrem na politický vývoj Kuby ve druhé polovině 20. století

INFLUENCE OF SUGAR TRADE ON POLITICAL DEVELOPMENT OF CUBA IN SECOND HALF OF 20TH CENTURY

Jan Ptáčník – Západočeská univerzita v Plzni

Úvod – cíl a metoda

Ještě v 80. letech minulého století byla Kuba největším producentem cukru v Karibiku. Pěstování a rafinaci cukrové třtiny a následný export cukru je možné označit za definici národní ekonomiky po celou koloniální i samostatnou historii Kuby. Ostatní produkty, kterými je Kuba známá, tedy např. tabákové výrobky, ovoce či rum, měly oproti cukru zanedbatelný význam. Kromě takto specificky orientovaného hospodářství se ohledně Kuby ve druhé polovině 20. století obvykle vybaví ještě socialisticky orientovaný autoritářský režim Fidela Castra, který nahradil dřívější proamericky orientovanou diktaturu Fulgencia Batisty. V článku se hodlám omezit na propojení obchodu s cukrem a kubánské politiky. Koncipuji text jako jednopřípadovou studii s využitím diachronní komparace jako dominantní metody. Vzhledem ke zmíněnému omezení nemůže a ani nemá tato studie obsáhle popsat sociálně-politický či ekonomický vývoj Kuby. Význam obchodu s cukrem však považuji za podceňovaný. Při studiu historiografických textů o Kubě se čtenář dozvídá především o revolučních bojích, národní hrdosti, antiamerikanismu či plamenných projevech Fidela Castra, což ovšem neosvětluje dle mého názoru dostatečně, proč se tento malý ostrovní stát v Karibském moři stal tolik diskutovaným a po dlouhou dobu také strategicky významným hráčem ve světovém dění. Přestože tedy obchod s cukrem ani v nejmenším nebyl jediným faktorem, který determinoval vývoj kubánské politiky ve druhé polovině 20. století, lze na něm zdůraznit méně medializované korelace politiky a ekonomiky. Nelze tvrdit, že by ovlivnění politické situace na Kubě obchodem s cukrem bylo jednostranné, spíše tyto dvě proměnné na sebe navzájem střídavě reagovaly a posouvaly tak Kubu směrem k současné podobě, která je nepochybně unikátní. Snažím se tedy pomocí kasuistiky vyhledat určující faktory vzájemného ovlivnění.

Předcastrovské období – závislost na cukerní kvótě USA

Během nedemokratické vlády prezidenta Fulgencia Batisty (1952–1959) byly Spojené státy americké hlavním importérem kubánského cukru, přičemž je nutno podotknout, že de facto ovládaly i jeho tamější produkci. Závislost kubánské ekonomiky na exportu cukru do USA byla enormní, dovozní kvóta na cukr byla nejdůležitějším hospodářským ukazatelem (1). Po navenek legitimním znovuzvolení prezidentem v roce 1954 (k moci se v roce 1952 dostal armádním pučem) přistoupil Batista k uvolnění situace – obnovil některá občanská práva a zejména se rozhodl k všeobecné amnestii politických vězňů, která zahrnovala i Fidela Castra (byl vězněn za pokus o obsazení kasáren Moncada v roce 1953), jenž následně obnovil své konexe a začal plánovat státní převrat (2). Prakticky všechna protibatistovská hnutí měla v plánu nastolit na Kubě spravedlivější systém s vyšší mírou solidarity, což pramenilo především z podpory kubánského venkovského obyvatelstva pracujícího převážně pro americké zemědělské korporace. Do roku 1956 poměrně fungující kubánská ekonomika (za cenu velkého objemu nelegálního obchodu) utrpěla silnou ránu schválením tzv. zákona o cukru v americkém Kongresu, kde byla zmražena kvóta na import cukru do USA až do roku 1960. Rozčarovaný Batista následně zahájil opět vlnu upevňování své moci omezováním občanských práv a rozbíjením náznaků opozice (3).

Cukrová třtina jako determinanta porevoluční politiky

Revoluce a ekonomická blokáda

Krátce po svržení Batisty (1. 1. 1959) sice hlavní postava revolučního hnutí, Fidel Castro Ruz, nezískal oficiálně žádnou politickou funkci, nicméně dokázal získat velkou popularitu, a tedy i politickou moc de facto. V tomto období ještě nebyly na pořadu dne žádné ekonomické sankce vůči Kubě, jenže prozatímní vláda i Castro dávali získání lidové obliby aktuálně vyšší prioritu než posílení ekonomické výkonnosti země (4). Castro se oficiálně chopil moci 26. července 1959 a započal s pozemkovou reformou, mezi obyčejným lidem velmi populární, což vyvolalo velmi negativní reakci ze strany administrativy USA. Nejvíce totiž pozemková reforma zasáhla korporaci United Fruit Company (UFC), která byla dlouhodobě přímo propojená s americkým státním aparátem (pozdější šéf CIA Allen Dulles byl dokonce poměrně dlouho ředitelem UFC). Castro nabídl americkým koncernům výměnou za pozemky finanční vyrovnání, které ovšem bylo kategoricky odmítnuto. Místo toho se představitelé korporace obrátili na prezidentského kandidáta a tehdejšího viceprezidenta Richarda Nixona, který za financování své volební kampaně přislíbil proticastrovskou intervenci v případě úspěšného zvolení (2). Tehdejší úřadující prezident USA Eisenhower se pokoušel donutit Castra k poslušnosti nejprve mírově, následně ale sáhl k tvrdým sankcím v podobě radikálního snížení kvóty na dovoz cukru. Tím však dal příležitost sovětské diplomacii, jež přislíbila odkup kubánského cukru a dodávky surovin, které USA zastavily, zejména ropy (3). Nixon byl v prezidentských volbách poražen J. F. Kennedym, který ovšem jako silný

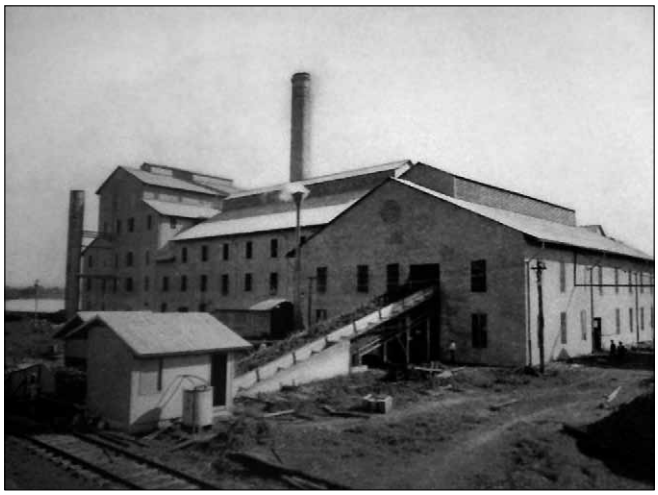

antikomunista nebyl ke Kubě o mnoho smířlivější, proto Kuba stále více směřovala do pozice sovětského satelitního státu. SSSR cíleně zvyšoval obchod s Kubou, k čemuž samozřejmě výrazně přispěla ekonomická blokáda ze strany USA (vyhlášená Kennedym v roce 1962) a zhoršující se vztahy Kuby s Čínou, která rovněž postupně přestávala odkupovat kubánský cukr (3, 5).

Nezdar zemědělských experimentů

Cukrová třtina zůstávala pro Kubu strategickou komoditou, podle které se v podstatě měřil hospodářský úspěch či neúspěch. Ambiciózní, ovšem silně nezdařené pokusy zemědělství diverzifikovat v prvních letech nového režimu měly za následek potvrzení monokulturního zaměření zemědělské produkce Kuby (6). Právě proto měl na kubánský politický vývoj značný dopad nezdar ambiciózního projektu vyprodukovat v roce 1970 minimálně 10 mil. t cukru. Sám Fidel Castro se na sklizni cukrové třtiny tradičním způsobem, tedy sekáním mačetou, z motivačních důvodů aktivně podílel. Výsledná úroda 8,5 mil. t sice byla nejvyšší v historii, avšak za vynaložené úsilí rozhodně nestála. Mnoho dalších odvětví ekonomiky se díky mobilizaci dělníků na sklizeň prakticky zastavilo, což dostalo Kubu do výrazné hospodářské recese (2, 7). Castro v pravidelném projevu přiznal svou odpovědnost a vyslovil otázku, zda si Kubánci přejí jeho odstoupení z funkce. Těžko soudit, zda svou otázku myslel vážně, protože bouřlivé „ne“ se jako odpověď davu dala očekávat, nicméně závislost Kuby na SSSR se tímto silně prohloubila. Demonstrovaly to např. vstup Kuby do RVHP (1972) a přijetí socialistické ústavy po sovětském vzoru. Z hrdé revoluční Kuby se tak stal poslušný stát východního bloku, který držela pohromadě především existence jasného nepřítele (USA) a přetrvávající obliba charismatického diktátora. Castro dokázal v nouzi jednat dostatečně pragmaticky, uvědomil si, že v prostředí studené války se Kuba stala pouze figurkou (2, 3, 6).

Socialistická dependence

Během 70. let dále rostla závislost Kuby na exportu cukru a importu zboží umožňujícího udržování vysokých hodnot sklizené a zpracované cukrové třtiny. Tyto položky měly největší podíl na celkovém objemu zahraničního obchodu Kuby, který dosáhl svého maxima, 69 % HDP, v roce 1978 (6). Největším odběratelem kubánského cukru byl samotný Sovětský svaz, podílely se však i další země RVHP. Ve zmíněném vrcholu exportu koncem 70. let absorbovaly socialistické země téměř tři čtvrtiny kubánského exportu, což převýšilo stav závislosti na USA (průměrně 69 % kubánského exportu) z předrevoluční doby. Lze tak říci, že Sovětský svaz nahradil na Kubě Spojené státy v roli hlavního zdroje zahraničních investic (6).

Pokles produkce cukru v důsledku snížení subvencí

Na počátku 80. let tržní cena cukru na světových trzích dosáhla kriticky nízké hodnoty, kdy se jej již karibským státům nevyplatilo produkovat (hovoří se o tzv. „karibské cukrové krizi“). Kuby se ovšem tento propad nedotkl díky garantované ceně (49,7 amerických centů za libru cukru, tedy asi šestinásobek tehdejší tržní ceny), za kterou kubánský cukr odkupovaly země RVHP (5). Logickým východiskem z cukrové krize karibských států se jevila být diverzifikace zemědělství, která ale měla řadu nevýhod. Především bylo velmi rizikové, že jiné plodiny budou jen těžko odolávat např. hurikánům, záplavám či plísním. Kuba navíc neměla díky sovětským garancím důvod upouštět od pěstování odolné cukrové třtiny, a to i za cenu úplné sovětizace politického režimu v důsledku zvyšující se závislosti a také rostoucích dluhů. Postupně se jevilo stále jasnějším, že kubánský export cukru nemůže nikdy zcela dostačovat k finančnímu vyrovnání dovozu ropy, spotřebičů, vojenského materiálu a mnoha dalších druhů zboží ze zemí východního bloku (5, 6). Posun v kubánské politice v důsledku obchodu s cukrem jako hlavní komoditou tedy přišel až ve druhé polovině 80. let, kdy sovětský generální tajemník Michail Gorbačov přišel s reformními návrhy, jak ozdravit sovětskou ekonomiku. Castro poukazoval na historickou, kulturní a hospodářskou odlišnost Kuby, když zarytě odmítal perestrojku, skutečným důvodem však byly Gorbačovovy plány na ukončení dotování kubánské ekonomiky. Kuba tedy musela hledat odbytiště jinde, a to i v západní Evropě (2). Vzhledem k tomu, že kubánský export byl až ze tří čtvrtin tvořen právě exportem cukru do zemí východního bloku, fungování státu bylo na sovětské pomoci téměř zcela závislé. Pomoc totiž nespočívala pouze ve finanční podpoře pomocí vykupování cukru za přemrštěné ceny, ale také v dodávkách ropy nezbytné pro provoz zemědělských strojů a výrobu elektřiny pro cukrovary. Postupné snižování a ukončení těchto dodávek se rychle projevilo výrazným poklesem produkce cukru (2).

„Zvláštní období“ – Kuba bez cukru

Pokles produkce cukru a politické prognózy

Po pádu východního bloku se mnoho expertů domnívalo, že Castro nebude váhat s uvolněním režimu, pokud mu to pomůže udržet se u moci, neboť by jinak režim neměl reálnou šanci přetrvat. Kuba přestávala být díky ukončení zmíněných subvencí ze zemí východního bloku nepřítelem USA, nýbrž jakýmsi názorným odstrašujícím příkladem pro světovou veřejnost, jak se socialistický stát vnitřně ekonomicky zhroutí, proto také byly zachovány i po rozpadu SSSR veškeré ekonomické sankce (8). Kubánský režim však stál i na jiných než ekonomických základech a přes trvající nepřízeň okolností se Castro dokázal udržet u moci i během tzv. Zvláštního období (*Período espacial*), kdy se mnoho Kubánců bylo nuceno uchýlit zpět k z existenčních důvodů

provozovanému drobnému zemědělství (2). Pěstování cukrové třtiny se tak výrazně upozadilo a země byla autoritativně přeorientována na turistický ruch. Mohlo by se zdát, že po skončení studené války se efektivnějšímu pěstování, sklizni a vývozu cukru spíše otevřela cesta, nicméně politické okolnosti se opět ukázaly být složitějšími. Postsovětské země přestaly obchodovat s Kubou z důvodů vlastních vnitřních ekonomických problémů, postkomunistické země střední Evropy zase chtěly svou politiku orientovat hlavně na západ a nehodlaly si kazit reputaci obchodováním se zemí, která byla vítěznou mocností, tedy Spojenými státy, považována za přežitek studené války (2). Bohatí exiloví Kubánci žijící v USA intenzivně lobbovali u amerických politiků, což vedlo k prosazení tzv. Toricelliho zákona, jenž zakazuje obchod s Kubou americkým společnostem i jejím dceřiným podnikům v celém světě. V roce 1996 byl navíc tento zákon doplněn o tzv. Helms-Burton Act, který zavádí ukládání sankcí každému podniku, který obchoduje s Kubou. Obsahuje také podmínku svého zrušení, kterou je odstranění Castrova režimu. Existuje zřejmý rozpor těchto předpisů s mezinárodním právem, nicméně reálný dopad stále mají (2).

Obr. 1. Vývoj exportu kubánského bílého cukru v letech 1961–2008

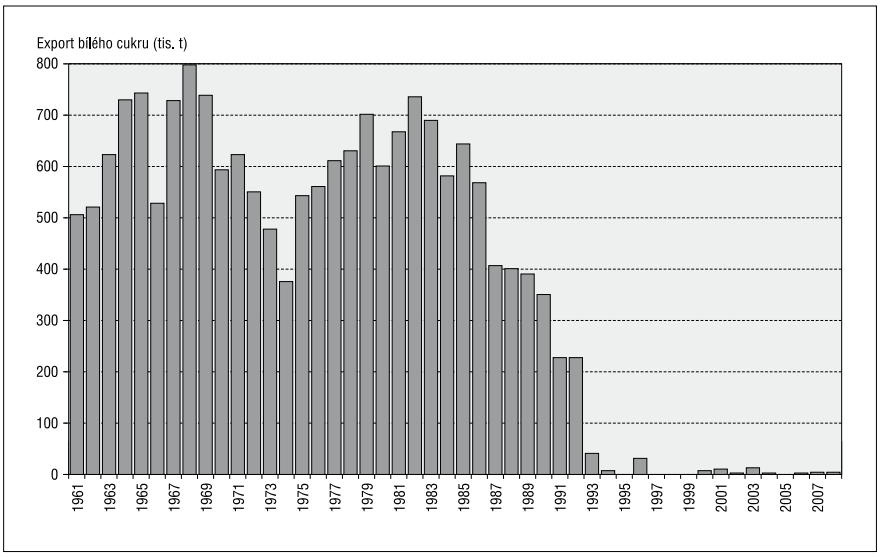

Zdroj: FAOSTAT

Desovětizace a „turistrojka“

Podle většiny prognóz měl kubánský systém sociální kontroly po zhroucení východního bloku začít selhávat a pod tlakem materiálního nedostatku směřovat k přechodu k demokracii, který by otevřel zemi zahraničním investicím. *Período espacial* však nebyla většinou obyvatelstva chápána jako neschopnost a nefunkčnost režimu, nýbrž jako nutnost překonat nepříznivou situaci a nepadnout do rukou USA. Materiální nedostatek tak vedl jen k ideologickému vyprázdnění revolučního režimu, nepůvodní sovětské prvky z politického i sociálního prostředí postupně mizely (9). V této době export kubánského cukru silně poklesl, dostal se až do zanedbatelných hodnot (obr. 1.). Kolaps základního příjmu kubánského hospodářství tedy nezpůsobil zároveň i pád režimu, pouze mu ubral na jeho ideovém rozměru. Vládnoucí elita si zachovala komunistickou ideologii spíše formálně, pravidelné oslavy režimu ztratily svůj charakter mechanismu ovládání společnosti a zbyla jen národní hrdost a odpor k USA. Přestože se v současnosti produkce a export kubánského cukru opět mírně zvyšuje, pro národní hospodářství i podobu politického systému má již minimální význam. Od počátku 21. století se Kuba ekonomicky orientuje převážně na rozvoj turismu.

Závěr

Na příkladu Kuby se ukázalo, že monokulturní zemědělství se zaměřením na export vytváří ekonomickou a potažmo politickou závislost bez ohledu na to, zda obchod probíhá v tržním či socialisticky regulovaném prostředí. Sovětský svaz ochotně nastoupil místo USA do pozice hlavního odběratele kubánského cukru, ovšem s výhledem uzpůsobení místního režimu svým představám. Přestože tedy závislost na zahraniční mocnosti přetrvala i po Castrově revoluci, Sovětský svaz nevyvolal v očích Kubánců nikdy dojem nepřítele. Fidel Castro, ač velmi neochotně, k sovětizaci režimu nakonec svolil – sovětským subvencím a bezpečnostní garanci vůči USA revoluční ideály ustoupit zjevně musely. Až po opuštění konceptu exportu cukru v důsledku pádu východního bloku se ukázalo, že zdejší režim má silnější kořeny než jen rétoriku ekonomické spravedlnosti. Ideologický rozměr se ukázal být postradatelnou součástí režimu založeném na charismatu autoritářského vůdce. Přeorientování se na turismus dodnes zabraňuje pádu autoritativního režimu, v jehož čele stále stojí osobnosti původní revoluce.

Souhrn

Článek se zabývá politickými důsledky zahraničního obchodu tradičního karibského producenta cukru – Kuby. Během druhé poloviny dvacátého století se od exportu cukru do značné míry odvíjela také tamější vnitropolitická situace a zahraniční vztahy. Případ Kuby jasně ukazuje, že monokulturní zemědělství vedlo během studené války k mezinárodní závislosti bez ohledu na to, která velmoc byla hlavním odběratelem. Kubánské cukrovarnictví zůstalo až do 90. let dominantním zdrojem příjmů kubánské státní pokladny, avšak jen za cenu přetvoření politického systému podle sovětského vzoru. Po rozpadu východního bloku produkce kubánského cukru upadla a socialistický režim postupně ztratil ideologický nádech. Přesto se však vláda někdejších revolucionářů drží nadále u moci, k čemuž paradoxně napomáhá trvající obchodní embargo ze strany USA.

Klíčová slova: cukrová třtina, Kuba, Fidel Castro, obchod s cukrem, monokulturní zemědělství, kubánská revoluce, závislost.

Literatura

1. Dyer, D.: Sugar Region sof Cuba. *Economic Geography*, 32, 1956 (2), s. 177–184.
2. De Villa, J.; Neubauer, J.: *Máximo Líder: Fidel Castro*. Praha: Ikar, 2007, 264 s., ISBN 978-80-249-0939-4.
3. Quirk, R.: *Fidel Castro*. Praha: Oldag, 1999, 977 s., ISBN 80-85954-60-5.
4. Tannenbaum, F.: Castro and Social Change. *Political Science Quaterly*, 77, 1962 (2), s. 177–204.

5. MacDonald, S.; Demetrius, J.: The Caribbean Sugar Crisis: Consequences and Challenges. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 28, 1986 (1), s. 35–58.
6. Packenham, R.: Capitalist Dependency and Socialist Dependency: The Case of Cuba. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 28, 1986 (1), s. 59–92.
7. Dolgoff, S.: *Kubánská revoluce – kritický pohled*. Praha: Anarchistická knihovna FSA, 2002, 220 s.
8. Raffy, S.: *Castro nevěrník*. Brno: KMa, 2008, 536 s.
9. Aguirre, B.: Social Control in Cuba. *Latin American Politics and Society*, 44, 2002 (2), s. 67–98.
10. *Export Quantity of Sugar Refined in Cuba – 1961–2008*. FAOSTAT [online] http://data.mongabay.com/commodities/category/2-Trade/8-Crops+and+Livestock+Products/164-Sugar+Refined/91-Export+Quantity/49-Cuba

Ptáčník J.: Influence of Sugar Trade on Political Development of Cuba in Second Half of 20th Century

The Article deals with the political consequences of a traditional Caribbean sugar producer's – Cuba's – foreign trade. During the second half of 20th century, Cuban domestic political situation and foreign relationships were defined by sugar export. The case of Cuba clearly shows, that a monocultural agriculture during the cold war led to an international dependency regardless of which great power was the superior purchaser. Cuban sugar industry remained a dominant source of national income until the 90s but only at the expense of transforming the political system according to the Soviet pattern. After the disintegration of the Eastern Bloc, Cuban sugar production declined and the socialistic regime lost the ideological undertone. In spite of that the „revolutionary" government still holds the power. Paradoxically, it is largely caused by the still persisting USA embargo.

Key words: sugar cane, Cuba, Fidel Castro, sugar trade, monocultural agriculture, Cuban revolution, dependency.

Kontaktní adresa – Contact adress:

Mgr. Jan Ptáčník, Západočeská univerzita v Plzni, Katedra politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filosofické, Avalon Business Center, Poděbradova 2842/1, 301 00 Plzeň 3, Česká republika, e-mail: ptacnikj@kap.zcu.cz